

Atəş ƏHMƏDLİ
AMEA Folklor İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
atesehmedli@gmail.com

BAYATILARDA NAR: FORMAL VƏ SEMANTİK TƏZAHÜRLƏNMƏLƏR

Açar sözlər: söyləyici, bayatı, nar, simvol, forma, semantika, poetik sistem

XÜLASƏ

Məqalədə bayatı janrında narın formal və semantik təzahürlənmələrindən söz açılır. Əksər hallarda bu vasitə forma quruculuğunda iştirak etsə də, bəzi məqamlarda məzmunla bağlı olub, dolayısı ilə məntdəki mahiyyətin çatdırılmasına xidmət edir. Belə hallarda biz narın simvol, kod və işarə qismində proseslərə nüfuz etdiyini görə bilirik. Daha sonra, nar lekseminin məntdəki ahəngdarlığı təmin etməsindən, mətniçi əlaqənin və qafiyə sisteminin, ümumən strukturun qurulmasındakı rolundan da burada bəhs olunur.

Araşdırmada diqqət çəkən bir cəhət də, bu vasitənin məntlərdə regional əlamətliliyi qabarıq planda canlandırması ilə bağlıdır. Regional fakturaya əsaslanma hazırda folklorşünaslıqda aktualıq kəsb edir və düşünürük ki, araşdırmaya cəlb etdiyimiz nümunələr bu ehtiyacı qismən də olsa ödəyə bilmişdir.

Bundan başqa, cavabı narla ilişkili olan tapmaca-bayatılardan da məqalədə söz açılır, qısaca da olsa, bu tipli məntlərdə kodlaşmış sətirləti mətləblərə aydınlıq gətirilir. Son olaraq, bu maddi nemətin (həm də mənəvi vasitənin) bundan sonra da elmi araşdırmalara və mədəni sferalardakı quruculuq işlərinə stimula verəcəyi məqalədə vurğulanmışdır.

SUMMARY

POMEGRANATE IN QUATRAIN: FORMAL AND SEMANTIC MANIFESTATIONS

The article is about the formal and semantic manifestations of pomegranate in the “bayatı” (a quatrain) genre. Although in most cases this tool is involved in the construction of the form, in some cases it is related to the content and indirectly, serves to convey the essence of the text. In such cases, we can see that the pomegranate penetrates the processes in the form of symbols, codes and symbols. Further on, it also describes how the pomegranate lexeme provides harmony in the text, plays a role in building an intra-text connection and rhyming system and as well as the structure.

One of the aspects that attracts attention in the study is also related to the fact that this tool clearly revives regional specificity. Based on regional invoices becomes relevant and we believe that the samples involved in the study were able to partially meet this need.

In addition, in the article it is said about the riddle-quatrain associated with pomegranate and in short, the coded purposes are clarified in this type of texts. Finally, it is emphasized that this material benefit (also a moral means) will continue to stimulate scientific research and organizational work in the cultural spheres.

Key words: narrator, “bayatı” (quatrain), pomegranate, symbols, form, semantics, poetic system

ГРАНАТ В БАЯТЫ: ФОРМАЛЬНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Резюме

В статье рассказывается о формальном и семантическом проявлении граната в жанре баяты (лирическое четверостишие). Не смотря на то, что в большинстве случаев это средство участвует в построении формы, в некоторых моментах будучи связанным с содержанием

косвенно служит передаче сущности текста. В таких случаях, возможно заметить, что гранат проникает в процессы в виде символов, кодов и знаков. Далее здесь также рассказывается о том, как лексема гранат обеспечивает гармонию в тексте, играет роль в построении внутритекстовой связи и системы рифмовки, структуры в целом.

Один из аспектов, который привлекает внимание в исследовании, также связан с тем, что это средство отчетливо возрождает региональную специфичность. Основываясь на региональные фактуры приобретает актуальность и мы считаем, что образцы, привлеченные к исследованию, смогли частично удовлетворить эту потребность.

Кроме этого, в статье речь идет о загадках-баяты, ответы которых связаны с гранатом, и поясняются вкратце значения кодированного подстрочного суть текста. Резюмируя статью, где подчеркивается то, что данное материальное благо (также моральное средство) и впредь будет стимулировать научные исследования и организационные работы в культурных сферах.

Ключевые слова: сказитель, баяты (четверостишие), гранат, символ, форма, семантика, поэтическая система

Türk şeirin in ilkin nümunələrindən sayılan bayatılar bir çox məqamlarda bu şeirin arxetipi kimi də dəyərləndirilir. Sözlü ənənəmizdə elə bir janrla müqayisə olunmaz ki, təşəkkül tapdığı mədəni çevrədə etnosun həyatına, davranışına, bir sözlə, mənəviyyatına bayatı misalında nüfuz edə bilsin. Maraqlıdır ki, tarixi-mədəni həyatımızın elə bir sferası tapılmaz ki, bu poetik ölçüdə canlandırılmasın. Heyrətamizdir ki, söz ucılıqda dünyamızın elə bir əlçətməz zirvəsi qalmamışdır ki, burada fəth olunmasın. Təəccüblü isə odur ki, çox iri həcmli məsələlərə, həm də poetik dolğunluqla bu yığcam ölçüdə münasibət bildirilmişdir. O anlamda diqqətdən keçirdikcə, insanlığın bu miniatür söz sənətinə duyğusal münasibətini daha dərinədən anlamağa başlayır və bu münasibətə adekvat münasibət bildirməyə can atırsan. “Son dərəcə sadə, yığcam, az sözlə dərin poetik məna ifadə etmək bayatılara xas olan xüsusiyyətlərdəndir. Bəzən dörd misrada elə dərin məna sıqlətli olur ki, “...kitablara sığmayan ağıl və hiss” qarşısında adam heyran qalır” (1, 3).

Saysız-hesabsız mövzularda aşkarlanması digər janrlarla müqayisədə bayatıların daha bir səciyyəvi üstünlüyüdür. O baxımdan, Azərbaycan-türk bayatılarının böyük bir hissəsi vətənə sevgi ruhundadır. Digər mövzularda “çağırılmış bayatı”larınsa ideya axarı sanki bu ruha qovuşuq halındadır. Əslində, bütün fərdi hiss və duyğulardan qopan istəklər bu ruha qovuşduqdan sonra dolğun poetik məcraya düşə bilər. Elə ona görə də bayatılarda vətənə olan məhəbbət anaya, bacıya, qardaşa, sevgiliyə, bir sözlə, insanlığa olan məhəbbətdən ülvə və yüksəkdə tutulmuşdur. Önemli isə odur ki, bu vətən heç də mücərrəd məkan qismində həmvətənlərinə təqdim olunmamış, əksinə, onun sərhədləri burada dəqiq işarələnmiş, guşələri qarış-qarış nəzərə alınmaqla bu “sıxılmış ölçüdə” canlandırılmışdır. Nümunələri göz önünə aldıqca, sanki canlı səyahətdə olduğu kimi, adı keçən dilbər guşələri gəzib-dolaşırsan, Şirvandan Qarabağa – Qarabağdan Təbrizə, oradan da Ərzuruma aşıb keçirsən. Bir sözlə, miqyaslar genişləndikcə mövzu da şaxələnmiş, dolğunlaşmış, həm də özünəməxsusluq qazanmışdır. Odur ki, ayrı-ayrı coğrafi və sosial şəraitlərdə formalaşdığından nümunələr təbii olaraq bu mühitlərin özünəməxsus cizgilərini də üzərinə almışdır.

Elə ki, söz bölgəvi özəllikdən düşdü, o halda doxsanıncı illərdə Şirvan bölgəsindən topladığımız bir qism bayatılar üzərində mövzunu davam etdirməyi məqbul sayırıq. Bölgəvi əlamətlər bir qayda olaraq, örnəklərdə yer almış məfhumlarda qoruna bilir. Maraqlıdır ki, bu məfhumlar bəzən formal, bəzən isə semantik səciyyədə mətnə işlək mövqedə olur. Bu isə mətnlərə fərqli aspektlərdən yanaşılmanı aktuallaşdırır. O halda örnəkləri diqqətdən keçirək və təqdim olunmuş ilk nümunə əsasında məsələyə aydınlıq gətirək:

Şirvanın şirin narı,
Şirindən şirin narı.
Qoruyun bu torpağı,
Ay vətən övladları (2, 100).

Maraqlıdır ki, bayatılarda hansısa mətləbin nəticəyə hesablanması elə “açılış” ifadədə sanki kodlaşdırılmış olur. Ümumiyyətlə, bayatı bir qayda olaraq bu yönümlü qəlib-ifadələrin açılışı üzərindən dinləyiciyə təqdim olunur. Bu da janrın bir səciyyəvi keyfiyyətidir və artıq bu keyfiyyət ənənədən qaynaqlanır. Belə ifadələr simvol, bəzən isə kod mahiyyətli olub, əslində işarələr sistemində dayanıqlıdır. Əksər hallarda formal təsir bağışlasa da, situasiyadan asılı olaraq, həmin ifadələr bir növ mətndəki ideyanın açılışına xidmət edir. Deməli, “qəlib” qismində funksional olmasından savayı, bu ifadələr “açar” funksiyasını yerinə yetirməsi ilə də seçilə bilər. Nümunə gətirdiyimiz bayatıda həmin situativlik işartılanmaqdadır. Söz yox ki, ilk təəssürətdən bayatıda nara yersiz müraciət olduğu duyula bilər. Lakin bölgə üçün səciyyəvi meyvə sayıldığından, həm də üzərində təhlillər aparıldıqca narın bayatıya təsadüfi gətirilmədiyini ortaya çıxır. Mətni izlədikcə bu anlayışın hər iki halda, yəni həm formal, həm də semantik baxımdan sonrakı ardıcılıqla rəbitədə olduğunu duya bilirik. Hər halda söyləyici sifətin çoxaltma dərəcəsi burda yersiz faydalanmamışdır. Önəmli odur ki, söyləyici bu yığcam ölçüdə ani bir müqayisə apara bilmiş, “şirindən şirin” ifadəsini işlətməklə əslində, o, Vətənə işarə etmiş, hətta, ən şirin nemətdən də Vətənin daha şirin olduğunu dinləyicisinə çatdırmaq istəmişdir. Bu anlamda söyləyici ana çağırdığı bayatısında bu Vətəni göz-bəbəyi kimi qorumağı övladlarına tövsiyə edir. Vətənin bir parçası olsa da, Şirvan, qeyd olduğu kimi, həm də qəlib-ifadə qismində bayatıda funksionaldır, nar sözü burada müqayisə predmeti kimi götürülsə də, ahəngdarlığa rəvac vermiş, qafiyə quruculuğunda, özəlliklə də bəndin poetik dolğunluqla tamlaşmasında (“tənzimləyici ifadə” qismində) iştirak etmişdir. Torpaq kəlməsi isə qeydsiz-şərtsiz vətən anlamının mətndəki əvəzləyicisidir.

Hər halda nə qədər ənənəvi olsa da, zamanca Vətən, Torpaq mövzusu mənəvi yaradıcılıq sferalarında yeni bir mündəricədə gündəmə gəlir, qaldırılan problem həmişəkindən aktual görünür. Məsələn, keçən əsrin 80-ci illərinin sonunda folklorumuzda, özəlliklə isə bayatılarda bu mövzuya yeni qayıdışı hiss edə bildik. Köhnə yaralarımızın “gözünü közələyən” bu illər yenidən Vətən, Torpaq, Qarabağ nisgini bizlərə yansıtdı. Qarabağ mövzusunda Şirvandan əldə etdiyimiz bayatılarda ən üstün səciyyə ondan ibarətdir ki, bu bayatılarda Qarabağ olayına münasibət bir bölgənin problemi səviyyəsində qapanıb qalmamış, olaya Vətənin

müqəddəratını asılılığında saxlayan məsələ kontekstində yanaşılmışdır. Vətənin əlahiddə bölgəsi sayılsa da, əslində Qarabağ bayatı çağıran anaların köksündə Vətən bütövlükdə dərdə çevrilmişdi bu illərdə. Lakin məşəqqətli illərin fasiləsiz ağrı-acısını yaşamasına baxmayaraq, xalqımız biryolluq ümitsizliyə qapanmamış, qələbənin kənarında olduğunu hər an özünə təskinlik bilmişdir. Qardaşları qarşısında ağır şərt qoymaqdan belə çəkinməyən bacınımsa bu qalibiyyət naminə vətən oğullarından umduqları çağırdığı bayatısında səmimi şəkildə ifadələnmişdir.

Bacıların bacısıyam,
Şirin narın acısıyam.
Qardaşlarım qalib gəlsə,
Mən onların bacısıyam (S. 1).

Bu bayatıda da nara müraciət təsadüfdən qaynaqlanmamış, formal təzahürlənsə də, dolayısı ilə mövzunun açılışına və məqsədin çatdırılmasına vasitə ola bilmişdir. O sarıdan, mətndə yer almış “şirin-acı” təzadı keyfiyyətlə bağlı göstərici olmayıb, əslində bacının daxili aləmini açmaq üçün istifadə olunmuş bədii müqayisədir. Mahiyyət ondan ibarətdir ki, bütün doğmalığ münasibətləri arxa planda qalmalı, hər bir münasibət Vətən, torpaq uğrundakı mücadilənin nəticələrinə hesablanmalıdır. Nəticə isə ona dayanır ki, qələbə sevincini bacıya yaşada biləcəyi halda hər bir azərbaycanlı oğlu ona qardaş sayılacaq. Heç şübhəsiz, vətənin şərafətini qoruya biləcək hər kəs bunu özünə “çağırış” kimi də qəbul edə bilər.

Polifoniyanı və daxili qafiyəni tənzimləməsi, söz yox ki, narın fərqli bir formal fonda bayatıda təzahürlənməsi ilə ilişkilidir. Mənfi emosionallıq bildircisi olan “acılıq” məfhumu isə nigaran bacının sərt xarakterə malik olmasının mətndəki bənzətməsidir. (İş orasındadır ki, şirin narın acısı çox kəskin acılığı ilə seçilir və bölgə əhalisi bunu daha gözəl bilir). Bu da məzmunla birbaşa bağlı olub, bayatıdakı mətləbi aydınlatmağa xidmət edir. Əslində, deyim yeni olsa da, mövzu ənənəvidir, qəlib də həmişəki bayatı ölçüsündədir. Məlumat üçün deyək ki, mətn səkkiz hecalı şəkildə söyləyicidən qeydə alınmışdır. Cəm şəkilçiləri ixtisara salınsa, ənənəvi modelinə uyğun ölçüdə, yəni, yeddilikdə də mətni təqdim etmək mümkün olacaq. Bölgə üçün səciyyəvi meyvə olduğundan nar, həmçinin burada bayatının bölgəvililiyini simvolizə etmişdir.

Məsələ burasındadır ki, folklorumuzun digər janrlarında da nar meyvəsi ilə bağlı maraqlı və çeşidli mövzuların yer aldığını izləyə bilərik. Belə ki, atalar sözü və deyimlərdə, tapmacalarda, özəlliklə də nağıllarda nara müraciət olduğu haqda müəyyən sayda nümunə gətirə bilərik. Maraqlıdır ki, bu janrlarda nar, sirli və sehrli bir rəmz qismində hadisələrə nüfuz edir, həlli müşkül məsələlərin açılışında ondan mühüm vasitə kimi istifadə edilir. Amma, müşahidələr göstərir ki, ana laylası tək bizə əziz olan və gündəlik həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilən bayatılarda nar mövzusu bir qədər fərqli səciyyədə stimullaşa bilmişdir. Belə olan halda, məhəbbət mövzusunda bölgədən əldə etdiyimiz bayatılara yenidən müraciət edək. Bu mövzudakı bayatıların bir səciyyəvi üstünlüyü də onların daha geniş əhatədə işləklilik qazanmasıdır. Amma indi vətənə məhəbbətdən yox, fərdi münasibətlər zəminində baş qaldırılmış duyğusallıqdan, aşıqın öz məşu-

quna (və ya məşuqun aşiqinə) bəslədiyi səmimi hissiyatdan bu bayatılarda söz açılır. İstər şifahi, istərsə də yazılı olsun, ümumiyyətlə, nar, bir qayda olaraq ədəbiyyatımızda vüsala yetməni simvollaşdırmışdır. Odur ki, vüsəl həsrətilə alışıb-yanan aşiqin həsrət və intizarını daha aydın canlandıran bir örnəyə diqqət çələk:

Şirvanın şirin narı,
Turş narı, şirin narı.
Sovqatlar sizin olsun,
Göndərin bizim yarı (S. 2).

Bu bayatıda da nara vasitə qismində müraciət olunduğu aydın görünür. Yəni formal olaraq narın bayatıda iştirakı tam təmin olunmuşdur. Sual oluna bilər ki, bəs bunun məzmunla nə bağlılığı? Fikrimizcə, söyləyici bu vasitədən (nardan) məqamında faydalanmaqla mətniçi əlaqəni qura bilmiş, narın mövzunun qayəsi ilə hər hansı şəkildə ilişkili olduğunu əsaslandırma bilmişdir. Əslində, burada bir neçə rəkursdan mövzunun çözümlü aktual görünür. Əvvəla, bölgə üçün səciyyəvi meyvə olduğu üçün nar bayatıda daha qabarıq planda təqdim olunmuşdur. İkincisi, bəllidir ki, nar payız fəslinin meyvəsidir və bu dövrdə yara sovqat aparılacaq ən münasib meyvə sayıla bilər (Halbuki, payız dövrü bir çox tər meyvənin yetişdiyindən haliyyə). O halda, payızda nar həm nübaranlıqdır, həm də elə bu xəzan dövründə məhz bu müjdənin (vasitənin) sevgililərin hicranına son qoyacağı, onları qovuşduracağı aşiqi ümidləndirir. Beləliklə, narın bayatıdakı növbəti funksiyası “aşıqləri qovuşdurması” və eyni zamanda bu vüsali simvolizə etməsidir. Üçüncüsü isə, nar-yar paralelliyinin mətnədə təzahürlənməsi ilə bağlıdır ki, bu da qafiyə quruculuğunda, bəndin tamlanması və poetik baxımdan uğurlu alınmasında, polifonik ahəngdarlıqda və digər məqamlarda narın funksional mövqedə olmasına dayanıqlıdır. Bayatı qadın söyləyicidən qeydə alınsa da, onun məzmununda “vüsəl üçün sızlayanın” əks cinsin nümayəndəsi olduğu aydın vurğulanmışdır. Qeyd üçün deyək ki, Azərbaycan-Oğuz bayatı söyləyiciliyində qadın səciyyəsi daha üstün mövqedədir və bu da milli-mentalitetlə birbaşa bağlı məsələdir. Qısaca onu əlavə edə bilərik ki, bu söyləyicilikdə ağıclığın mövqeyi möhkəmləndikcə bu səciyyə daha kəskin qatılmağa doğru yön aldı (3, 129-135). Çox nadir hallarda kişi söyləyicilərinin repertuarında bu janr yer ala bilər ki, bunun da, zərif cinslərlə müqayisədə onların mövqeyinə elə bir üstünlük qazandırmadığını müşahidə edə bilmişik.

Ümumiyyətlə, bayatılarda çeşidli mövzuda nara müraciət olunduğu ilə qarşılaşa bilərik. Bildiyimiz kimi, bayatılar həm də bir çox xalq mahnılarımızın sözlü əsasını təşkil edir. Kifayət qədər nümunə gətirmək olar ki, bunlarda da nar-yar (və ya yar-nar) paralelliyi aparıcı mövqeyə çıxma bilmiş və mətnin konstruksiyasında həlledici poetik fiqur kimi iştirak etmişdir (Bir az öncə bu məqama toxunmuşuq). Bu anlamda, qədim türk mahnısı “Yalnız kullar” da keçən: “Şu gelen yar olaydı, elinde nar olaydı” misraları bu gələniyin ən səciyyəvi nümunəsi sayıla bilər. Odur ki, xalq mahnılarının mətninə eynilə bayatı təfsiri paradigmasından baxılmalı və məsələnin qoyuluşu, izahı və çözümlü həmin parametrdə axtarılmalıdır. Mahnıların bir özəlliyi onların musiqi ilə müşayiət

olunmasındadır ki, əslində bu hal mətni daha emosional təqdim etməyə imkan yaradır. Belə ki, bayatının poetik sistemi, üstəgəl musiqinin ritmi, bütün bunlar öz yerində, oxuyanın avazını da bura əlavə etsək, nəticənin hansı effekti aşılacağı təsəvvür etmək olar. Yerində ikən, unudulmaqda olan bir xalq mahnısının mətn variantı üzərindən araşdırmamıza davam edək. Bayatı üstündə oxunan mahnının mətni “ağızlardan” yarımçıq qeydə alınmış, sonradan bərpə edilməklə hazırki şəklinə gətirilmişdir.

Nar kəsdim gilə-gilə,
Gəlin gedək yar gilə.
Yara xonça aparaq,
Ustü nar, gilə-gilə.
nəqarət
A Nargilə, Nargilə,
Hamıdan göyçək elə!

Nəqarətdən aydın olur ki, mahnı Nargilə adlı qız haqqındadır. Qeyd üçün deyək ki, vaxtilə bu mahnı bir neçə mətn variantında ağızlardan-ağızlara dolaşmışdır. Bunlardan el arasında daha populyar olan və indi də yaddaşlarda qalan variantının bir bəndini (əslində nəqarətini) burada xatırlatmağı lazım bildik.

Nar, nar, Nargilə,
Gəlin gedək yargilə.
Nar, nar, Nargilə,
Yola salaq ərgilə.

Forma quruculuğuna əsaslanaraq, mətnin poetik nizamdan çıxdığını zənn etmək olar. Məsələn, hecalara görə bənddəki misraların fərqli olduğu göz önündədir. Amma bu hal mətnə elə bir xələl gətirməmiş, əksinə, 1-ci və 3-cü misralardakı “a” saitinin iki dəfə uzun tələffüzü mövcud qısalmaları kompensasiya edə bilmiş, nəticədə mətndəki ümumi ahəngdarlıq qorunmuşdur. Maraqlıdır ki, mətn sanama qismində uşaq oyunlarında da istifadə olunmuş, əsasən də, iştirakçıların qaydalar çərçivəsində davranmalarını və oyunun növbəli keçirilməsini təmin etmək məqsədilə oyundan öncə bir neçə dəfə oxunmuş. Belə ki, iştirakçılar sanalanıb cərgədən çıxdıqca, həm də, sona qalanın oyuna qatılacağı təqdirdə hansı tapşırıqla “cərgədə qalacağı” bəlli olunca mətn oxunmalı idi. Bir qayda olaraq, uşaq oyunlarında yığcam və rahat hecalana bilən mətnlər tətbiq olunur. Bu həm mətni asan yadda saxlamağa, həm də sanamanı sürətlə aparmağa kömək edir. Əlavə edək ki, oyunu qızların və ya oğlanların, yaxud da, qarışıq cinslərin təşkil etməsindən asılı olmayaraq mətn oxuna bilərdi (“Can gülüm, can,can”, “Bənövşə, bəndə düşə” və s. bu tipli uşaq oyunlarında istifadə olunan mətnlər bunu aydınlatmada vasitə ola bilər). Mətnlə bağlı bir maraqlı məqam da o idi ki, həddi-buluğa çatmış oğlanlar özləri ilə həmyaşıl (ərgən) qızlara “atmaca atmaq” bəhanəsilə həm də bu mətni səsləndirərdilər.

Beləliklə, mətnin öncə təqdim etdiyimiz variantının üzərinə gələk. Bu variantda da narın dominant mövqedə olduğu ilə qarşılaşırıq. Yenə də nar-yar paralelliyi və narın mətndə aparıcı mövqedə olması, mətniçi əlaqəni qurması və

bütöv mətnin qurulmasındakı rolu göz önündədir. Burada aşkara çıxan yeni məqam odur ki, narın dominant predmet olmasına arxalanaraq (həm də mətnin hüdudlarını nəzərə almaqla), söyləyici bu vasitə üzərindən qafiyələri cinaslar əsasında qurmağa cəhd göstərmişdir. “Gilə-gilə”, “yar gilə” və nəhayət sonuncu misranın eyni qəbildən olan forma ilə sınırlanması fikrimizcə, bu istəyin nəticəyə hesablanmasını bir növ şərtləndirmişdir. Odur ki, məndəki əlaqələr diqqətlə izlənilmiş, bərpa zamanı bu nüans əsas götürülmüşdür. “G” səsinin misraları müşaiyət etməsi isə məndəki ahəngdarlığı daha da artırmışdır.

Bundan başqa, folklorumuzun digər mövzularında da nara müraciət olunduğunu və bu vasitə ilə məsələlərə nüfuz etmək istəyinin ortada olduğunu izləyə bilirik. Bayatı üstündə qurulmuş tapmacalar bu anlamda daha səciyyəvi nümunədir. Özü bir sirr mənbəyi olan nar, maraqlıdır ki, bu “aləmdə” daha “müəmmalı” sirlərin mənbəyinə çevrilir və bizi də o aləmdəki bu müəmmaları arayıb, aydınlatmağa sövq edir. Bir nümunə gətirməklə mövzuya davam edək:

Hacılar haca gedər,
Cəhd eylər gecə gedər.
Bir yumurta içində
Mindən çox cücə gedər (S. 3).

Fikrimizcə, tapmacanın ən doğru cavabı nardır və məlumat üçün deyək ki, söyləyici də bu cavaba üstünlük vermişdir. Nəzərə alsaq ki, bir tapmacanın bir neçə ağlabatan cavabı olur, o zaman ən “doğru cavab” ifadəsi müşkülü aydınlatmağa kömək edir. Bəs, tapmacanın başqa bir ağlabatan cavabı nə ola bilər?! Bildi-yimiz kimi, tapmacalar empirizmdən (hiss, müşahidə və təcrübədən) qaynaqlanır və bunun da əsasında xalq dünyagörüşü dayanır. Əslində, bir müşahidə bir tapmacanın formalaşmasını şərtləndirə bilir. Məsələn, narçılıq təsərrüfatında çalışan insanlar müşahidə ediblər ki, bir ədəd iri həcmli narda təxminən 1000-1200 dənəcik olur (Bəzi mənbələrdə bu sayın 300-dən 1000-dək dəyişdiyi bildirilir və heç şübhəsiz, bu rəqəm də narın çəkisindən asılı olaraq dəyişilə bilər). O halda, bu rəqəm sonuc olaraq tapmacadan aldığımız cavabla üst-üstə düşür. Daha aydın olsun deyə, fikrimizi yardımçı bir məqam üzərində cəmləyək. Belə ki, fərqli bir söyləyicidən əldə olunmuş oxşar mətn variantında tapmacanın cavabı xaşxaş qismində təqdim olunmuşdur. Düzdür, xaşxaşın da içərisində dənəciklər çox olur. Amma baxaq, bu dənəciklər hansı həddədir?! Əlbəttə, hədsizdir və necə deyərlər, “sayılmaqla qurtarmaz!”. Odur ki, bu say bizim nəzərdə tutduğumuz optimal cavabla heç də uzlaşmır. Qənaətimiz isə odur ki, sərrast müşahidə uğurlu nəticənin alınmasını şərtləndirmişdir (Nəzərə alaq ki, bayatı-tapmaca çoxvariantlıdır və hər bir variantdakı miqdar da ayrı-ayrı kəmiyyətlərlə ifadə olunmuşdur. Məsələn, bir mətn variantında sonuncu misra “Min bir cücə gedər”, digərində “Yüz əlli cücə gedər”, bir başqasında isə “Yüzdən çox cücə gedər” və s. şəkillənmələrində tərəfimizdən qeydə alınmışdır).

Ümumiyyətlə, yanaşma semiotikdir və bu tipli araşdırmaların aparılmasını gündəmdə saxlayır. Ədəbi formaya gəlincə deməliyik ki, mətn yeddi hecalıdır və formal olaraq janrın tələblərinə tam cavab verir. Aşiq sənətində bu formadan

olduqca geniş istifadə olunmuş və bir vaxtlar tapmaca-qıfılbaş adı ilə bu forma elatda çox geniş şöhrət tapmışdır. Bu da özliyündə onu vurğuladır ki, bayatı quruluşunda olmasına baxmayaraq, bu formanın üzərində kişi söyləyiciliyinin səciyyəsi üstün olmuşdur.

Beləliklə, araşdırmalar bir daha göstərir ki, nar meyvə qismində təkə təsərrüfat sahələri üçün meyar olmamış, həm də bir mənəvi-mədəni quruculuq predmeti kimi xalq düşüncəsində stimullaşa bilmişdir. Bu işə bizi o qənaətə kökləyir ki, bu pedmetlə bağlı gələcəkdə də maraqlı və fundamental tədqiqatlar ərsəyə gətiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayatılar. (tərtibçi: V.Vəliyev). Bakı: Yazıçı, 1985, 199 səh.
2. Azsayılı xalqların folkloru. II kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 196 s.
3. Əhmədli A. Ənənəvi söyləyicilik sənəti (Şirvan folklor örnəkləri əsasında) monoqrafiya, bölüm 2.1, Bakı: Elm və təhsil, 2018, 220 s.

Söyləyicilər haqqında məlumat

1. Əliquliyeva Sənəm, 1933-cü il təvəllüdü. Şamaxı r, Zarat k.
2. Soltanova Tükəzban, (təvəllüdü qeydə alınmayıb). İsmayılı r, Lahıc q.
3. Mayıl baba, 1900-cü il təvəllüdü. Göyçay r, İnçə k.

